

**ВІДГУК
офіційного опонента
доктора історичних наук, члена-кореспондента НАНУ
ЯКУБОВОЇ ЛАРИСИ ДМИТРІВНИ
на дисертаційне дослідження
ВАКУЛЬЧУК Ольги Анатоліївни
«Багатотиражні газети України як феномен радянської преси (1917—
1941 рр.)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних
наук за спеціальністю 07.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство,
бібліографознавство**

І в умовах геополітичної турбулентності, і в щасливі мирні роки поступового розвитку гуманістики незмінно актуальним завданням залишається урізноманітнення джерельної бази сучасних історичних досліджень і формулювання нових дослідницьких напрямів, що стають можливими завдяки введенню у науковий обіг джерел, які раніше з різних причин випадали з поля зору дослідників, та застосуванню міждисциплінарних підходів.

У цьому сенсі радянська багатотиражна преса, як культурний та суспільно-політичний феномен радянської епохи, є надзвичайно вдячним предметом дослідження. Подібно тому, як у краплині води відбувається навколоїшній світ, в ній закарбовані всі складові комунобільшовицького експерименту з його карколомними політичними трансформаціями, ідеологічною і, відповідно, інформаційною монополією, утопічними ідеями і метою, банальним/аскетичним побутом, сканальними міжособистісними відносинами у соціальних середовищах та трудових колективах, потягом до правди і всеосяжною брехнею. Вивчаючи радянську періодику, можна діагностувати соціальний, ментальний та культурний транзит постімперського суспільства у його тоталітарну версію, дослідити інструменти цього переходу, стан «еліт» та масової свідомості, зрештою — осягнути сухо побутовий вимір історії повсякденності 1920—1930-х рр., побачити просту людину очима такої ж простої людини в усій ії складності і простоті. Зрозуміло, що використання такого джерела вимагає постійного

уточнення дослідницької оптики та широкого діапазону мислення. Втім, передусім хтось має здійснити роботу з відбору, систематизації та доступнення даного типу джерел, введення їх у науковий обіг, запропонувати методику їхньої систематизації, яка б могла стати основою аналогічної роботи в решті бібліотек та музейних колекцій України. Власне вирішенню цього завдання, з огляду на цілковиту відсутність узагальнювальних наукових досліджень з проблематики, підпорядковане дисертаційне дослідження О.А. Вакульчук.

У фокусі дослідницької оптики дисертантки багатотиражна преса, що «розглядається як комплексне історичне та бібліографічне джерело, яке відображає історичний розвиток України, має специфічні форми друку та методи впливу на масову свідомість, формування трудових відносин, відображає факти повсякденного життя, де зафіксовані всі тогочасні проблеми і події – від побутових до загальнополітичних – мікроісторія, мікротематика і макроісторія та макропроблематика, а також дозволяє простежити тенденції розвитку цього специфічного виду преси у період утвердження радянського тоталітаризму», — зазначає дисертантка і наголошує, — «Будучи засобом масштабного колективного спілкування, багатотиражні газети, охоплюючи через своє призначення найширше коло читачів, розкривають можливості акумуляції масових настроїв, визначення громадянської позиції людей, формування і вияв масової свідомості» (дис., с. 2—3). Як слушно зауважує О.А. Вакульчук, «Як засіб масштабного колективного спілкування, газета розкриває можливості акумуляції масових настроїв, формування масової свідомості, контролювання різних психоемоційних станів як всього суспільства, так і його частин» (дис., с.3).

З огляду на це концептуальну рамку О.А. Вакульчук, можна вважати такою, що відповідає загальносвітовим трендам розвитку історичної науки та сприятиме її подальшому розвитку. Не викликають заперечень запропоновані постановки обов'язкових фахових атрибутивів дисертаційного дослідження: формулювання об'єкта і предмета дослідження, хронологічні межі, мета

дослідження. Привертає увагу поважний апробаційний перелік, який засвідчує багаторічну роботу дисертантки. Актуальними і в науковому, і в прикладному плані вважаємо ***дослідницькі завдання***.

В ході їхнього виконання О.А. Вакульчук з'ясувала ступінь наукового дослідження обраної теми, здійснила історіографічний аналіз, сформувала і проаналізувала джерельну базу, визначила її інформаційний потенціал та репрезентативність щодо поставленої проблематики. В загальних рисах окреслено доцільність застосування універсального теоретико-методологічного інструментарію і водночас запропоновано авторський комплекс методичних підходів вирішення поставлених завдань.

До безумовних здобутків праці варто віднести:

- структурований історіографічний огляд (хоч і не позбавлений суперечливих нестиковок між джерелами та історіографією, традиційно притаманний сучасним дослідженням);
- збалансований методичний інструментарій;
- потужну джерельну базу, що повертає і вводить до наукового обігу низку забутих чи незнаних джерел;
- творче ставлення до методики та методології наукового пізнання;
- зрілий виклад матеріалу та вмотивовані висновки, які відкривають нові перспективи дослідженню дотичної проблематики;
- широку аprobaciю (дис., с. 37) результатів дослідження;
- без сумніву основним здобутком проведенного дослідження стане методика моделювання та змістово-кількісного аналізу багатотиражних газет (дис., с. 42), що з певними трансформаціями може застосовуватися й для решти груп пресових видань, систематизації бібліотечних фондів, що своєю чергою підвищуватиме інформативність класифікаторів, баз даних та спрощуватиме дослідницьку роботу як таку;
- змістовний аналіз феномена багатотиражної преси та авторське бачення його еволюції в системі координат комунобільшовизму, що становитимуть інтерес для дослідників історії міжвоєнного періоду,

тоталітаризму, історії преси, культурологів, зрештою — будуть затребуваними суміжними науковими дисциплінами та прикладною гуманістики загалом.

В результаті неквапливого, педантичного аналізу широкого фактографічного поля О.А. Вакульчук відтворює картину інформаційної біполярності, яка створювалася на шпальтах багатотиражок, властиво — вводить читача у радянський дискурсивний простір, тоталітарний за своєю конфігурацією, в якому відображається лише умоглядна реальність — та, яку дозволено відображати, а не та, яка існує насправді. Розбираючи «інформаційні завали» тоталітарної «фабрики брехні» дисерантка зрештою доходить висновку, що «у багатотиражних газетах публікувалися матеріали про політичні процеси, виявлення "шкідників", "саботажників", "куркулів", але залишалися за межами обговорення усі проблемні питання, що супроводжували насадження більшовицької ідеології та репресивного механізму влади: селянський опір насильницькій колективізації, виправно-трудові табори, виселення до Сибіру, Голодомор, депортация народів напередодні війни та інші злочини; таким чином народні маси ізолювалися від інформації, яка надала б розуміння політичної ситуації та розкрила злочинні засоби ліквідації зasad опозиційного руху. Натомість одним з ефективних прийомів, використовуваних у 1930–1940-х роках, стало прикрашання життя та романтизація праці, яка проявлялася в публікаціях матеріалів, у відгуках, малюнках, поезіях, що сприяло активному розвитку основ культу особистості. Багатотиражна преса займала своє місце у цій системі естетизації та створення радянської міфології, театралізації і ритуалізації життя, масових свят і демонстрацій, нової лексики, привабливої для пересічного працівника відповідної галузі» (дис., с. 354). Цей базовий висновок, здобутий внаслідок сумлінного й неупередженого опрацювання масового джерела, при запровадженні його в загальне когнітивне поле стає підставою для більш високих узагальнень: зрозуміло, що в межах тоталітаризму зрештою йшлося про вибудування за допомогою ЗМІ

загалом, багатотиражної преси зокрема, окремого дискурсивного простору, його масовізацію і перетворення на певну свідомісну матрицю, в якій відтворювалися кілька поколінь радянських громадян незалежного від їхнього соціального походження, статусу та рівня освіти. Власне подальше наукове дослідження механізмів масовізації радянської людини та алгоритмів, які при цьому застосовувалися, залишатиметься незмінно актуальною науковою проблемою. Свій внесок у тоталітарні студії зробила і О.А. Вакульчук.

Зрозуміло, що попри зримі досягнення фахівці віднайдуть в роботі чимало дискусійних аспектів, які надають широкий простір для подальшого удосконалення і дослідниці і її дослідницьких методик. Віддаючи належне логічності і збалансованості викладу, звернемо увагу на певні проблемні моменти:

— визначаючи хронологічні рамки дослідження, дисертантка у вступній частині виходить за їхні рамки, намагаючись сформувати загальне враження про етапи існування феномена радянської преси («багатотиражна преса є феноменом радянської доби, але передумови її зародження пов’язані з періодом Української революції 1917–1921 рр., коли в Україні з’являються різноманітні за походженням первинні форми багатотиражних газет. Виокремлено також етап 1920-х – 1933 р. (завершення першої п’ятирічки) – час активного розвитку основних видів багатотиражних газет. Третій етап – від середини 1930-х років до середини 1941 р., коли завершується формування радянської багатотиражної преси на єдиних принципах форми і змісту всіх основних видів багатотиражних газет» (дис., с. 32). Вважаємо, що винесення наведеного міркування за межі вступної частини (скажімо, до історіографічного огляду) прислужилося б змістовному покращенню роботи;

— на наш погляд не цілком доречно виглядає зауваження «методологічною основою дослідження стали системний підхід у застосуванні принципів історизму, об’єктивності, комплексності, загальнонаукових та спеціальних методів, таких, як аналітичний,

порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, структурно-функціонального та причинно-наслідкового аналізу, джерелознавчий, бібліографічний, класифікації, систематизації, бібліографічно-описовий, теоретичного узагальнення тощо». Варто було окремо зупинитися на тому, де і в який спосіб використовувалися ті чи інші методи дослідження. Це було б набагато красномовнішим за їхне просте перерахування;

— не зовсім вдалим, як на наш погляд, є формулювання назви п.1.1. дисертаційного дослідження («Історіографія тематики історії преси 20-х — початку 40-х років ХХ ст. та багатотиражних газет як об'єкта дослідження»). Фактично у формулюванні ідеться про дві історіографії різних предметів дослідження, тоді як все ж варто вести мову не про загальну історіографію історії радянської преси, а про історіографічний блок з досліджуваної проблематики. Загальна історіографія радянської преси має виступати лише загальним тлом заявленої проблематики. Намагаючись компенсувати відсутність суто наукових праць з досліджуваної проблематики, дисидентка змушені зверталася до публікацій, які назвати в повному сенсі науковими не випадає. Вони є лише відбитком певних ідеологічних кліше чи загальних поглядів. На наш погляд, в даному випадку відсутність наукових досліджень проблеми, власне, підтверджує наукову актуальність роботи О.А. Вакульчук, а повсякчасна апеляція до праць радянської доби, навпаки, відбирає вкрай обмежені можливості для викладення власного погляду і власних здобутків;

— гіпертрофовані увага до радянської суспільно-політичної літератури зрештою вкотре зіграла злий жарт. Типовою ознакою новітніх дисертаційних досліджень, і в цьому дисертація О.А. Вакульчук, на жаль, не є винятком, стало віднесення джерел до історіографії. Внаслідок цього створюється певна плутанина із джерельним аналізом, яка додатково ускладнюється через застосування досліджень суміжних дисциплін, політичної літератури та праць освітян;

— роздведення в окремі блоки вітчизняної історіографії (включно з її радянською складовою) та праць бібліографів, радянсько-партийних діячів та

пересічних активістів, питомо відмінних як за методологічними зasadами, так і суттю досліджуваних явищ, суттєво б спростили розуміння загальних тенденцій еволюції історіографії як такої, а відтак — і окреслення кола проблем, що не отримали належного висвітлення, чи були деформовані. В цьому сенсі не слід переоцінювати науковий і пізнавальний потенціал радянської літератури (дисертація і сама зазначає: «Більшовицькі періодичні видання 1917–1921 рр., партійно-радянські газети пізнішого періоду неодноразово ставали об'єктом досліджень радянських партійних істориків, які концентрували свою увагу на агітаційно-пропагандистській функції цієї періодики, однак відверто ігнорували розвиток іншої, в тому числі багатотиражної, що на той час було наукової нормою» (дис., с. 83). На загал — це передусім джерела, а не наукові дослідження в сучасному розумінні. Хоча, слід визнати, вихід за межі традиційних методологічних кліше в такій полідисциплінарній роботі вимагав би докорінного перегляду методологічної парадигми. То ж, вибір між традиційністю та новаторством залишаємо за автором як орієнтир для подальших досліджень;

— вважаємо також, що традиційна для вітчизняної історіографії схема аналізу та структурування джерел надала б більше можливостей для вирішення завдань дисертаційного дослідження та аналізу наповненості його джерельної основи. В даному випадку наслідування західноєвропейських та американських спрощених стандартів себе не виправдало. Частину проаналізованих позицій можна було впорядкувати як джерела, а решту — як дослідження суміжних історичних дисциплін;

— інколи спостерігається невиправдане захоплення описом окремих груп джерел аж до їхнього цитування, яке було б доречнішим у дослідницьких підрозділах. У джерелознавчому підрозділі традиційно подають джерелознавчий аналіз та критику;

— назви окремих структурних підрозділів є недостатньо продуманими. Вважаємо невдаю назви п. 2.1. («Особливості багатотиражних газет як комплексного історичного та бібліографічного

джерела») та 2.2. («Багатотиражна преса як засіб комунікації»). В названих структурних одиницях дисертантка пропонує доволі розлогий історичний екскурс в історію зародження та еволюції феномену багатотиражних газет, аналізує його внутрішнє наповнення, суспільні та культурні функції. Отже, об'єднання цих підрозділів під назвою «Багатотиражна преса: феномен, структура, функції, класифікація» могло б стати структурною основою методологічного розділу, де б об'єкт дослідження набув свого методологічного визначення, авторка могла б проаналізувати вже існуючі і запропонувати авторські дослідницькі фокуси, термінологію, гіпотези тощо. Таким чином, подальші розмірковування в цьому напрямі відкривають нові горизонти уточнення методологічного інструментарію. Змістовне наповнення зазначених підрозділів не викликає заперечень;

— виокремлення чинних законів України та нормативно правових документів вимагає додаткового пояснення. Натомість об'єднання в спільну групу законодавчих актів та нормативних документів радянської доби та сучасності дало би підстави для певних компаративних висновків;

— не цілком продуманим і обґрунтованим, на наш погляд, виглядає виокремлення підрозділів 1.3. («Газетна періодика в системі бібліотечних фондів») та 1.4 («Електронні бібліотечно-інформаційні ресурси газетної періодики»), які були б абсолютно необхідними в роботі з бібліотекознавства як такого, але в дисертaciї на пошуки звання доктора історичних наук органічніше б виглядали в джерслознавчому аналізі як окремі групи джерел, а порушена тут дисертанткою проблематика — в підрозділі, де описуються методичні засади дослідження;

— трапляються прикрі контекстуальні неточності. Приміром: у фразі «Феномен такого явища як радянська багатотиражна преса характеризується тим, що вона слугувала *формуванню* більшовицьких ідеологічних зasad в усіх галузях економічної, політичної і культурної діяльності держави шляхом організації трудових колективів на виконання поставлених владою завдань одночасно із застосуванням гнучкої системи

впливу на масову свідомість» (дис., с. 7) замість «формуванню» мало б бути «поширення»/«масовізація», бо ж про жодне формування ідеологічних зasad у ЗМІ, тим паче багатотиражних, не йшлося. Ідеологічні засади комунобільшовизму формувалися кількома особами зі складу ЦК ВКП(б)/КП(б)У. В умовах інформаційної монополії це був жорстко контролюваний процес;

— не може бути «кідейного та місцевого патріотизму працівників» (дис., с. 7). Патріотизм — поняття, семантично прив'язане до регіону, батьківщини, країни, держави. Тут мало б ітися про ідеологічні погляди, переконання, фактично — про більшовизацію масової свідомості.

— дисерантка доволі часто підпадає під вплив джерел, надто захоплюється ними емоційно. В подальшому слід зміцнювати саме інтелектуальну сторону джерелознавчого аналізу в бік зменшення описовості, в напрямі компаративного аналізу та широкого включення джерела в загальний суспільно-політичний та етнокультурний контекст. Під впливом джерел місцями загальносоюзний історичний фон домінує над українським, що водночас є і родовою відзнакою багатотиражної преси, яка була не самостійним інтелектуальним явищем, а лише інструментом формування масової радянської ідентичності. Подальше дослідження цієї її особливості спроможне суттєво розширити панівні уявлення про зміст і методики роботи більшовиків із масовою свідомістю;

— дисерантка доволі часто здійснює доволі далекі хронологічні відступи, які, з одного боку, розширяють дискурсивну площину роботи, але, з іншого, відволікають увагу (де зокрема, екскурси в історію формування та розвитку ресурсної бази вітчизняних бібліотек загалом, НБУВ зокрема. Неодноразові «виходи за береги» заявленої хронології (зокрема у методичному підрозділі 2.4. «Методика моделювання та змістово-кількісного аналізу багатотиражної газети», (дис., с. 127—128), сюжеті про видання часів Другої світової війни, яка є окремим історичним періодом (дис., с. 289—290) потребують принаймні додаткових пояснень;

— у назві Розділу 4 «Розвиток багатотиражної преси України у 20-х — на початку 30-х років ХХ століття» варто було б прибрати слово «розвиток», оскільки про розвиток на цьому етапі можна казати лише суто в сенсі кількісному, але аж ніяк у якісному;

— в тексті трапляються певні смислові спрошення. Зокрема на с. 179 дисертація зазначає «Умови непу диктували свої правила і вимоги, пов’язані з економічною доцільністю...». Таке твердження вочевидь не застосовне в історичному аналізі до країни з цілковитим диктатом партійних вождів у всіх сферах життедіяльності, зокрема й економічній царині, де неп був тимчасовим тактичним відступом. Всі далі перелічені дисертацією ознаки диктували не сам неп, а Кремль. З іншого боку, трапляються також публіцистичні метафори і перебільшення, що ускладнюють сприйняття. Наприклад, на с. 318, описуючи досвід боротьби з дитячою безпритульністю, дисертація, наслідуючи загальнопоширені штампи, пише «Незважаючи на успішний досвід дитячих комун у боротьбі з безпритульністю по всьому СРСР, майже всі вони пізніше були розгромлені, а їх організатори репресовані». З тексту може скластися уявлення, що погром цей відбувався в буквальному сенсі. Тим часом відмова від практики трудових комун була складнішою за цю схему, адже і їхня ефективність на загал була гіпертрофована пропагандою та культовою постаттю А. Макаренка, і стан справ із дитячою безпритульністю в 1930-х рр. якісно відрізнявся від пореволюційних років, і завдання перед владою в другій половині 1930-х рр. стояли вже геть інші і вирішувала вона їх іншими інструментами;

— опис адміністративно-територіальних змін в УСРР/УРСР (дис., с. 209) варто було доповнити підsumовуючими акцентами в історію адміністративно-територіального реформування та реформування системи управління;

— питомим перебільшенням виглядає зауваження «Багатотиражні газети відображали *всі* події і заходи, що відбувалися як в країні, в республіці, так і на окремо взятому підприємстві, колгоспі, установі, ВНЗ і в

цьому полягає їхнє значення як джерела» (дис., с. 338). Слід враховувати, що цьому не сприяли ані кадровий/технічний ресурс багатотиражок, ані сепарація інформаційного простору в умовах більшовицької диктатури. Про жодне висвітлення *всіх* подій і заходів не йшлося, в інформаційний обіг потрапляли лише дозволені партійними цензорами явища і події. Цenzурування і сепарація інформаційних приводів упродовж досліджуваного періоду неухильно зростали. Саме тому низова преса так добре віддзеркалює епоху тоталітаризму і незаперечно є одним із найцікавіших комплексних джерел, що відкриває широкі можливості для подальших тематичних досліджень;

— спрощенням і перебільшенням виглядає висновок про те, що «За будь-якої влади преса відігравала роль рупора тієї чи іншої партії, політичної сили, була знаряддям пропаганди і агітації» (дис., с. 344). Навіть, якщо він стосується лише багатотиражних газет, ця фраза не витримує критики, або ж вимагає акцентів і додаткових роз'яснень;

— окремі місця (такі як пункт 1 Висновків до п'ятого розділу (дис., с. 327) потребують ювелірного редагування через перенасиченість фактажем. Власне, для уникнення таких ситуацій рекомендовано не ускладнювати текст задовгими синтаксичними конструкціями, викладаючи думки стислими, поміркованими за розмірами реченнями;

— у висновковій частині дисерантка зауважує «У 1930-ті рр. наступас час "Великого перелому", що супроводжується перемогою сталінських концепцій "соціалістичного будівництва", починаються політичні процеси, які знишили свободу слова». Але свобода слова (слід зауважити, що термінологічне наповнення цього виразу мало застосовне до комунобільшовицького експерименту взагалі) була зведена нанівець в УРСР/СРСР задовго до епохи Великого терору;

— дисерантка згадує про «великі "народні" ВНЗ – інститути народної освіти (ІНО)». Насправді так називалися заклади вищої освіти, які готовували освітян, аналоги сучасних педінститутів;

— в досліджуваний період не варто використовувати назву Донецьк (її місто отримало лише в 1961 році) (дис., с. 349). Так само недоречним виглядає пасаж про «дозвіл на обмежену демократію стосовно внутрішніх справ» (дис., с. 351). Замість перенесення радянського ідеологічного кліше доцільніше шукати нову наукову мову описання складних явищ тоталітарної системи. В даному випадку краще казати про застосування принципу керованої низової ініціативи з метою створення ілюзії народовладдя;

— можна було рекомендувати попрацювати над структурою Списку використаних джерел та літератури, структурувавши опубліковані джерела та історіографію окремими блоками;

— як і в кожній роботі в дисертації присутні стилістичні огріхи, несуттєві помилки (зокрема слово «Конституція» прийнято писати з великої літери), хибодруки («умови для розвитку і найширше розповсюдження», (дис., с. 257), «перемогою сталінських концепцій "соціалістичного будівництва"» (дис., с. 377) та контекстуальні неточності (зокрема: «значне ускладнення *надає* нестабільність назв газет» (дис., с. 115) — мало б бути *становити*; на с. 156, дис. О.А. Вакульчук зазначає, що «Нині вся преса 1917–1921 pp. доступна для дослідників» — правильніше було б сказати «Нині вся преса 1917–1921 pp., *що збереглася*, доступна для дослідників»; замість «національна політика ЦК ВКП(б)» (дис., с. 266) мало б бути «національна політика ВКП(б)/КП(б)У; замість «застосування карткової системи» (дис., с. 275) мало би бути «запровадження».

Втім, за незначними винятками публіцистизмів («провісники багатотиражних газет» (дис., с. 141), канцеляризмів («робсількорівський рух у системі діяльності» (дис., с. 231) і русизмів («коло наукових зацікавлень вчених» (дис., с. 42), що є побічним ефектом роботи з радянськими джерелами, в цілому тексти дисертації та автореферату виконані на високому професійному рівні та демонструють належну культуру наукового тексту.

Робота дисидентки не лише пройшла широку апробацію в науковому та професійному середовищі (дис., с. 36—37), а й уже впроваджена на

практиці в центральній науковій книгозбірні України і має потужний прикладний потенціал застосування в бібліотечній мережі загалом.

Автореферат дисертації повною мірою відображає зміст і основні результати дослідження. Дисертація не містить академічного плагіату, фабрикацій і фальсифікацій. В дисертаційному комплексі О. А. Вакульчук продемонструвала належні фахові компетенції, спроможність ставити і вирішувати актуальні науково-дослідні завдання, ширу зацікавленість у своїй роботі. Віддаємо належне дослідницькій заповзятості та сумлінності дисертантки і солідаризуємося із висновком про те, що «потенціал газет, зокрема й багатотиражних, як історичного джерела з роками підвищуватиметься: у них зафіксована історія вітчизняних підприємств, установ, навчальних закладів. У багатотиражних виданнях час "розбитий" по днях і годинах, на їхніх сторінках представлений "пантеон" тогочасних героїв, збереглися рідкісні фото та описи подій, що не увійшли до офіційних матеріалів і звітів підприємств та установ; у цьому і полягає роль багатотиражної преси 20–30-х років ХХ сторіччя. У бібліотекознавчому аспекті розробляються критерії віднесення певних видів газет до унікальної спадщини, які підлягають особливій охороні та вивченню» (дис., с. 356—357).

Зазначене вище дає підстави для висновку, що дисертація **ВАКУЛЬЧУК Ольги Анатоліївни «Багатотиражні газети України як феномен радянської преси (1917—1941 pp.)»** відповідає вимогам Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197, а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.

Офіційна опонентка – д-р історичних наук,
член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу історії України
20 – 30-х рр. ХХ сторіччя
Інституту історії України НАН України

